

Östbuletinen

Nr. 3, 2015, årgång 19

Innehåll

Leve Ljudmila Aleksejeva! <i>Olof Kleberg</i>	2
Ungern – CIVILSAMHÄLLE, DEMOKRATI OCH MINORITETER <i>Linus Forsman</i>	3
Aralsjön och Motala verkstad <i>Manne Wängborg</i>	7
Recension av C. Merridale: Kreml – symbolen för makt och rikedom <i>av Ingmar Oldberg</i>	10

Sällskapet
FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Leve Ljudmila Aleksejeva!

Olof Kleberg, redaktör och moderator

Har det alls inträffat? Nej, inte om man håller sig till svenska riksmedier. Men Östbulletinens välorienterade läsare vet det förstås. Ändå är det värt att sätta på pränt – på svenska.

Europarådets stora pris till kämpar för mänskliga rättigheter utdelades i år, i slutet av september, till Ljudmila Aleksejeva, ordförande i Helsingforsgruppen i Moskva. Den var den allra första människorättsgruppen som tog fasta på den viktiga Helsingforsöverenskommelsen 1975 – om bestående gränser men också om grundläggande mänskliga rättigheter. Atomfysikern Jurij Orlov tog initiativet, men Ljudmila Aleksejeva var med i styrelsen redan då. Helsingforsgrupperna fick ju sedan stor spridning och betydelse i den sovjetiska maktsfären – och även i väst.

I dag är Ljudmila Aleksejeva 88 år men fortfarande i energiskt arbete för att försvara mänskliga rättigheter i Ryssland, en allt svårare uppgift. Europarådets beslut att ge henne Václav Havelpriset, det tredje efter människorättskämparna Ales Bialiatski från Belarus och den fängslade Anar Mammadli från Azerbajdzjan, är därför en viktig moralisk uppmuntran. Svenska riksmedier, i motsats till många andra europeiska, har valt att helt glömma bort detta pris till en livslång gärning.

Liudmila Aleksejeva växte upp som en lojal medlem av kommunistpartiet, arbetade som etnograf vid Vetenskapsakademin men blev efterhand alltmer kritisk. Under senare delen av 1960-talet uppträdde hon till försvar för dissidenter som Daniel och Sinjavskij. Hon uteslöts från partiet 1968 och förlorade jobbet – då började hon jobba med utgivningen av den underjordiska Krönikan över aktuella händelser.

1976 var hon alltså medgrundare till Helsingforsgruppen men utvisades redan 1977 från Sovjet till USA, där hon arbetade för att stödja människorättsrörelsen i hemlandet. Hon återvände 1993 och är sedan 1996 ordförande i Helsingforsgruppen. Gruppen är trots stora svårigheter alltjämt aktiv, kritiserar övergrepp och kan slussa hjälp till drabbade.

En av de många aktiviteter som Ljudmila Aleksejeva brukar delta i är demonstrationerna den 31 i varje månad som började 2009. Paragraf 31 i den ryska författningen garanterar nämligen rätten att demonstrera. Regimen visar genom att ofta gripa in och arrestera bland andra Aleksejeva att paragrafen inte längre gäller.

Efter Rysslands annektering av Krim våren 2014 var Aleksejeva en av dem som undertecknade en fredsdeklaration och sammankallade en fredskongress i

Moskva. Femtekolonnare och nationella förrädare kallade Putin dem – med illavarslande anknytningar till tidigare tiders repression.

Trots sin konsekventa kritik av Rysslands utveckling valdes hon ändå 2009 in i den rådgivande presidentkommittén för mänskliga rättigheter. Om hon står kvar där har jag dock ingen uppgift om.

Hon har inte saknat internationella priser: 2004 delade hon Olof Palmepriset med Sergej Kovaljov och Anna Politkovskaja. 2009 fick hon tillsammans med ledande personer inom Memorial Europaparlamentets Sacharovpris – och Memorial fick också Right Livelihoodpriset 2004. Och nu alltså 2015 års Václav Havel-pris.

Säkert är det flera av Östbulletinens kunniga läsare som kan berätta mycket mer och intressantare om Ljudmila Aleksejeva. Jag vill bara med detta motarbeta glömskan.

Ungern – Civilsamhälle, Demokrati och Minoriteter

Linus Forsman, statsvetare vid Göteborgs universitet

Ett Singapore utan vatten

Bokmässan hade i årets upplaga Ungern som temaland. Av denna anledning höll svenska OSSE-nätverket, Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien samt ABF Göteborg ett seminarium om dagens Ungern lördagen den 26 september i Göteborg. Fokus var på civilsamhälle, demokrati och minoriteter.

Hedersgäster var förstås våra talare från Ungern: Pál Tamás, socialdemokrat och professor i sociologi och medieforskning vid Ungerska vetenskapsakademien i Budapest, Lídia Balogh, forskare rörande genusfrågor vid Ungerska vetenskapsakademien i Budapest och aktivist i medborgargrupper samt Miklós Dérer, oberoende utrikespolitisk analytiker.

Professor Pál Tamás inledde med att tala om hur begreppet demokrati ter sig i Ungern. Just nu pågår det en diskussion bland de politiska intellektuella om landets demokratiska status, är Ungern en demokrati eller inte? Anhängarna till Orbán och hans parti anser att Ungern är demokratiskt, motståndarna anser att han om inte formellt, i alla fall är en informell diktator.

Tamás gick vidare med ett historiskt perspektiv. 1989 gjorde många ungrare jämförelsen med och såg skillnaderna mellan Wien och Budapest. Före kommunismen var de två städerna väldigt lika socialt, nu hoppades man på en återuppbyggelse. Många trodde att Ungern skulle ha en linjär utveckling efter kommunismen, vissa hoppades på en utveckling till en välfärdsstat likt de nordiska,

andra hoppades på en ekonomisk utveckling likt den i Singapore, men ingetdera scenario besannades.

Mitt i detta fanns Viktor Orbán. Han var en av dem som hade hoppats på ett nytt Singapore. Han hämtade inspiration från denna österländska modell om en stark ledare med ett hårt arbetande folk som trots sin storlek är väldigt ekonomiskt starkt. Ungern är dock inget Singapore. Det är ett av få länder i Europa utan någon havsgräns, vilket självklart försvårar landets handelsmöjligheter. Orbán vill uppväga detta med en statlig centraliserad ekonomi och med ett disciplinerat arbetande folk. Dock ser utsikterna för detta inte särskilt goda ut. Ungrarna är ju inga kineser! ”Här har vi ett samhälle som är djupt osolidariskt, olyckligt och med en generell nedgång i demokrati” blev den dystra avslutningen på Pál Tamás analys.

Aktivisten och genusvetaren Lída Balogh var nästa talare. Även hon gav en dyster bild av Ungern. I olika jämställdhetsmätningar landar landet alltid i botten i Europa. Oftast finns det inte en enda kvinna i regeringen. I medierna råder det stor skillnad mellan könen, kvinnor blir väldigt sällan inbjudna som experter utan framställs främst som hemmafruar eller som ”rösten på gatan”. Inom arbetslivet och akademien råder det en stor skillnad på vilka positioner män och kvinnor får. Även i brottsstatistik märks ojämställdheten, inte minst rörande behandlingen av våldtäkter. Det krävs oftast orimligt stark bevisning för att nå en fällande dom. För att sätta lite färg på denna gråa bild av Ungern kan kort tilläggas att organisationen där Lída Balogh är aktiv har börjat arbeta med polisen för att få bukt på bl.a. dessa problem.

Sist ut i första sessionen var den utrikespolitiska analytikern Miklos Dérer. Han definierade Ungern som en kontrollerad eller illiberal demokrati, man får säga vad man vill, men man kan inte vinna val. Han trodde inte att ungrare i allmänhet känner sig förtryckta, däremot eftersatta och försummade.

Trots att landet ligger i Centraleuropa har det länge setts som en del av öst. Efter kommunismen ville den politiska vänstern i landet ändra på detta genom NATO- och EU-medlemskap, med syfte att skapa en liberal demokrati och ekonomi. Det blev bättre under nittioalet men medlemskapet i EU 2004 gav inte den tillväxt som man trott på. Hela EU sågs som ett misslyckande; det uppfyllde inte folkets och Orbáns förväntningar. Han utnyttjar nu missnöjet och hittar egna svar på ekonomin och EU-projektet.

Han har en ganska egen men ändå tydlig ideologi, fortsatte Miklos Dérer. Orbán och hans parti Fidesz har en kristen och nationalistisk världsbild där ungerska intressen övertrumfar allt, utan kompromisser. Han är en typisk politisk realist, som inte nödvändigtvis förespråkar en tredje väg, men definitivt inte en västlig. Han definierar landet som en bro mellan öst och väst och ser gärna mer kontakter med Kina och Ryssland.

Seminariedeltagarna tog också upp frågan om korruption. Pál Tamás underströk att ungrare normalt ser alla politiker som korrupta, det tillhör tjänstebeskrivningen. Många politiker ser korruptionen som ett medel för att nå politiska mål. Den har dessutom ökat sedan kommunismen.

Då var partikontrollen så stark att det aldrig kunde handla om några större summor. Men i och med marknadsreformerna har summorna ökat, eftersom de nya investerarna har helt annan syn på storleken på mutor i korrupta sammanhang. Det finns inte heller några legala ekonomiska medel för partier att föra politiska kampanjer, så de går därför till marknaden för finansiering. I realiteten blir därmed marknadens och politikens intressen desamma. För många ungrare fungerar även korruption som en ersättning för olika socialförsäkringssystem och som ett komplicerat system av givare och tagare beroende på tjänst.

Minoriteter och flyktingar

Lídia Balogh tog upp frågan om landets romer. I Ungern finns det ett ganska utbyggt ramverk för minoriteters rättigheter. Det kom på plats under nittiotalet som en gest mot andra länder för att den ungerska minoriteten i regionen runt omkring skulle behandlas väl. Det finns förutom romerna ett stort antal nationella minoriteter från andra delar av Europa i Ungern, vilka alla på pappret har samma rättigheter. Romerna är dock den enda av dessa statligt erkända minoriteter som är eftersatt i samhället.

Regelverk som finns har använts på fel sätt, och det finns fall där segregation har maskerats som minoritetssatsningar. Romer har exempelvis skolats separat i sämre skolor än resterande befolkning under klassificeringen ”minoritetsundervisning”. Problemen syns även tydligt i ett genusperspektiv. Romska flickor blir ofta gravida extremt tidigt och det finns ett väldigt stort problem med trafficking som har förvärrats sedan kommunismen.

När det gäller flyktingfrågan ville Lídia Balogh lyfta fram en viktig poäng: det finns många i Ungern som tycker att västmedierna målar upp en orättvis bild av ungrarna i flyktingfrågan, och de känner sig demoniserade. Visst finns det dåliga exempel, men alla i Ungern sparkar inte på flyktingarna, fortsatte hon. Likt Sverige har många tusentals aktiverat sig över alla samhällsklasser för flyktingarna. Sådant samhällsengagemang är annars väldigt ovanligt i landet. Även bland Orbáns väljare har personer aktiverat sig, men detta har inte påverkat regeringen.

Den svenske kulturjournalisten och författaren Gellert Tamás drog här en historisk parallell från Ungernrevolten 1956. Den skapade den största flyktingkrisen i Europa sedan andra världskriget – ungefär 200 000 ungrare flydde. Den största likheten med dagens situation är det stora antalet människor som flydde under kort tid, men även socio-ekonomiskt är flyktingarna då som nu slående lika varandra.

Den stora skillnaden mot idag ligger främst i det internationella samfundets reaktioner då mot nu. Då såg man en stark reaktion hos västvärlden. Totalt 37 länder reagerade där USA gick i spetsen och tog emot flest flyktingar. 100 000 ungrare kunde lämna de stora flyktinglägren i Österrike inom åtta veckor från att de anlände och folk jublade när flyktingarna anlände till sina nya länder. Detta var endast elva år efter andra världskriget, och mycket av Europa låg fortfarande i ruiner. Då såg man födelsen av en internationell politisk rörelse rörande flyktingfrågor, idag ser man kanske slutet på detta.

Ungern, Sverige och Europa

När Ungern röstade om EU-medlemskapet var 84 % för, påminde Miklos Dérer. EU symboliserade ekonomisk och social utveckling, men sedan dess har en gradvis växande skepticism vuxit fram. Både Orbán och befolkningen är ense: EU-projektet har avstannat.

Till en början var Orbán och hans parti EU-positiva. Han likställde ibland Bryssel med Moskva i sin retorik, men var i realiteten för EU. Sedan Fidesz fick en supermajoritet i valet 2010 har han dock trappat upp kritiken. Han demoniserar och skyller alla problem på EU. Även ideologiskt har han förändrats genom att betona nationella lösningar framför regionala, självständighet framför samarbete och konflikter framför konsensus. Hans fokus har flyttat sig österut. För att utveckla Ungern socialt och ekonomiskt hämtar han inspiration från auktoritära regimer såsom Ryssland, Turkiet, Singapore och Kina.

Pál Tamás underströk att den ungerska politiska eliten vill ha mer makt i EU. Landet har en lång historia av att ha blivit styrt av andra makter. Detta förhållande fortsatte i relationen med EU. Nu vill dock eliten ha mer inflytande och Orbán ses nu som en uppfriskande karaktär som vågar ställa krav mot unionen.

Resten av befolkningen känner sig dock inte alls integrerad i Europa. Politiker kan prata om storpolitik, men livet i byn kommer alltid att fortsätta som vanligt. EU å sin sida såg på Ungern och hela regionen med avvaktande optimism. EU-positiva politiker försäkrade att ett medlemskap kan skydda mot de negativa effekterna av globaliseringen på ekonomin, men när finanskrisen kom blev så inte fallet.

Ulf Schyldt, frilansande liberal skribent och redaktör för en nyutkommen antologi om Ungern (*Hej, herr diktator*), gav här ett utanförperspektiv på landet. När han var politisk aktiv för 20 år sedan stötte han på många liberaler från det gamla östblocket. Han reagerade på att de ofta hade en pessimistisk syn på saker och ting, att det skulle vara väldigt svårt och ta lång tid för förändring. Fidesz framstod då som motsatsen till dessa pessimister; man hade en vilja till förändring som också märktes i samhället.

Sedan gick partiet åt det konservativa hållet, och därefter åt det nationalistiska. Ulf Schyldt såg Orbán som en politisk kameleont, som började i det kommunist-

tiska partiet, blev liberal, sedan konservativ och nu nationalistisk populist. Denna förändring har påverkat Ungerns relation till Europa till det sämre. EU ser Orbán som en bråkstake, men har inte mycket utrymme för att pressa honom. Påtryckningar riskerar att göda hans retorik och skapa splittringar inom unionen. Orbán är svårdefinierad. Även om vi skulle få svart på vitt vilka värden han står för kan man aldrig veta vad han är beredd att ge upp för maktens skull, menade Schyldt.

Sammanfattningsvis gav våra seminariedeltagare en väldigt nyanserad bild av Ungerns dystra utveckling, och mycket av vad som sades får inte plats här. Vi fick dock vissa ljusglimtar, framförallt hur ett sällan skådat samhällsengagemang är på framväxt i landet. Hur Orbáns nya Singapore kommer att se ut är svårt att säga, men vad vi från seminariet tog till oss var hur viktigt ett starkt civilsamhälle och samarbete är för samhällsutveckling, inte endast för Ungern. Gunnar Lassinantti, AU-ledamot i svenska OSSE-nätverket, avslutade med att understryka just detta och hoppades på ett ökat civilt utbyte mellan Sverige och Ungern i framtiden.

Aralsjön och Motala verkstad

Manne Wängborg, f.d. ambassadör i Kazakstan

Aralsjöns uttorkning är den mest välkända miljökatastrofen i Centralasien. Aralsjön var med en yta på omkring 67.000 kvadratkilometer världens fjärde största sjö – tolv gånger större än Väneren – tills den för ett halvsekel började torka ut. Där bedrevs omfattande fiske. Aralsjön delas mellan Kazakstan, där större delen ligger, och Uzbekistan, där Aralsjöns södra del ligger. Aralsjöns tillflöden var Centralasiens största floder Amu-Darja och Syr-Darja, som båda började utnyttjas för stora konstbevattningsprojekt uppströms. Mängden vatten som nådde fram till Aralsjön minskade därmed drastiskt. Under 1960-talet sjönk Aralsjöns vattenyta med runt 10 cm per år, på 1970-talet accelererade sänkningen, på 1980-talet sjönk vattenytan ännu snabbare. Till slut var större delen av Aralsjön en torr saltöken. Fotografier av dess rostande fiskefartyg som spöklika skrotstoder på torra land, ibland flankerade av kameler, har blivit legendariska.

Foto: Manne Wängborg

Mitt i Aralsjön låg en stor ö, där Sovjetunionen bedrev experiment med biologiska stridsmedel. Den har det i sammanhanget paradoxala namnet *Vozrozjdenie* – Pånyttfödelse. Den är ingen ö längre, utan på grund av sjöns uttorkning sedan länge återförenad med fastlandet.

Pånyttfödelse är däremot en befogad beteckning på ett projekt i den norra, kazakstanska delen av Aralsjön. Där har man byggt en damm för att avgränsa en mindre del av Aralsjön, där Syr-Darja rinner ut. På några år har man lyckats höja vattennivån så att det på nytt går att bedriva fiske där. Vattnet är också badbart; jag har själv badat där. Projektet stöds av en internationell sammanlutning, International Fund for Saving the Aral Sea, med finansiellt stöd av bl.a. Världsbanken och EU. Där ingår – unikt nog – alla de fem centralasiatiska länderna, som för det mesta har svårt att samarbeta. Sekretariatet roterar, senast från Almaty i Kazakstan till Uzbekistans huvudstad Tasjkent och ska därifrån flytta vidare till Asjgabad. Det finns också ideella internationella miljöorganisationer –även en svensk, Aralsjösällskapet –till stöd för Aralsjön.

Nu diskuteras ett nytt projekt för att bevattna ännu en torrlagd del av norra Aralsjön med hjälp av en ny damm, så att vattnet i denna del kommer att nå staden Aralsk, regionalt centrum och en gång fiskehamn vid Aralsjöns nordspets. Då skulle cirka en tredjedel av Syr-Darjas vatten ledas i ett kanal- och sjösystem dit och resten som nu rinna ut i den nuvarande dammen. Den nya sjön skulle i så

fall ha en yta cirka 10 meter över den nuvarande. Det beräknas ta 7-8 år tills den nått denna nivå. Men detta projekt är ännu inte beslutat.

Aralsjön har inte anknytning till de ryska floderna. När Ryssland på 1800-talet började intressera sig för fiske i Aralsjön, måste man 1848 frakta de första fiskefartygen demonterade i karavan från Orenburg. En kuriositet i det sammanhanget är att två svenska ångfartyg tillverkade på Motala verkstad redan 1853 också forslades till Aralsjön samma väg. Enligt Jönköpingsbladet den 24 mars 1857 (nedan) forslades de via Petersburg och på ryska floder och kanaler till Orenburg. Därifrån togs de ”med en karavan på mer än 200 vagnar, varje dragen av sex par oxar, mer än 100 svenska mil till floden Syr-Darja”. Projektet leddes av en verkmästare Brissman, som efter välförrättat värv våren 1854 återvände till Motala och för sina insatser belönades av den ryske tsaren med både guldmedalj och en anseelig summa pengar.

Carlöftrona. Blefingsposten meddelar: Ång- löf-
 machinen på strulinieskeppet Stockholm är nu dan
 så fullbordad, att den 2:ne gånger varit upp- frel
 eldad och satt i gång. Då wid dessa första för- rin
 söf icke något syntes vara i olag eller att ändra, Or
 är skäl förmoda, att detta storartade arbete till des
 fullt är lyckadt. Machinens kraft är 350 hä- le
 stars, men lär, genom högre tryck på pannorna, .
 kunna uppdrivas till 600 hästars kraft. Det hål
 är verkmästare Brissman ifrån Motala, som un- sell
 der vintermånaderna sammanfatt machinen. He
 Brissman är samma man, som år 1853 ifrån ute
 Motala verkstad affändes till Aralsjön med 2:ne till
 af ryska regeringen beställda ångfartyg. Detta två
 lika djerfwa som wackra arbete är så föga fändt, och
 att wi ej kunna afhålla oss ifrån att nämna nå- för
 gra ord derom. För ryska regeringen hade tidigt Ge
 om våren 1853 blifwit forfärdigade 2:ne ång- stig
 fartyg af jern, det ena på 40 och det andra på
 12 hästkrafter. Sedan de wid Motala verkstad
 blifwit inpackade uti större och mindre lärar, Kh
 blefwo de, under wård af Verkmästare Brissman i
 och en arbetare, affända till Petersburg, hwar- der
 ifrån de widare fraktades, mestadels på floder gif
 och kanaler, till staden Orenburg i Uralbergen. frig
 Ifrån Orenburg fraktades de med en karavan af bin
 mer än 200 wagnar, hwarje wagn dragen af tra
 sex par oxar, igenom Kirghisiska steppen (mer än Af
 100 swenska mil) till Sir Dariafloden, hwilken om
 utfaller i Aralsjön. Wid en liten fästning, cirka He
 6 mil ifrån flodmynningen, byggdes en aflöp- be
 ningsbådd, på hwilken fartygen bit för bit blef- lin
 wo sammanfatta, och slutligen till infödingarnes ger
 ytterliga förwåning aflöpte i sjön, uppeldades He
 och sattes i gång. Tidigt på våren 1854 hade gri
 Verkmästare Brissman fullgjort sitt arbete och nie
 återwände lyckligt hem, dock under hemresan för- ga
 lorade han sin swenska reseamrat, hwilken dog att
 af kolera. Af S. M. Kejsaren i Ryssland be- det
 lönnades Hr Brissman med en stor guldmedalj rät
 att bäras å bröstet, och desutom en anseelig sen
 summa penningar. wi

Recension av Catherine Merridale: **Kreml – symbolen för makt och rikedom**

Historiska media 2014, 524 s. ISBN 9789175450797

Översättning: Claes Göran Green

Ingmar Oldberg:

Det ryska ordet *kreml* betyder som bekant fästning eller borg. Flera gamla ryska städer har en kreml, men den mest kända är naturligtvis det enorma komplexet mitt i Moskva, som blivit en symbol för den ryska centralmakten och ett obligatoriskt besöksmål för alla turister. Kreml har varit Rysslands världsliga och andliga maktcentrum under större delen av landets historia och speglat dess upp- och nedgångsperioder. ('Rikedom' i bokens svenska undertitel är lite missvisande.). Många dramatiska händelser har också ägt rum där.

Detta behandlas på ett utmärkt sätt i denna med rätta prisbelönta bok av Catherine Merridale, historieforskare vid Londons universitet, som tidigare bland annat skrivit om ryska soldater under andra världskriget och den ryska minneskulturen (*Ivan's War, Inside the Red Army 1939-45* (2005), och *Night of Stone. Death and Memory in Russia* (2000)).

Merridale kombinerar sin skildring av Kremels arkitekturhistoria med en underhållande skildring av rysk historia. Hon behandlar såväl den världsliga och andliga maktens avskilda lyxliv som vanligt folks leverne innanför murarna. En recensent har kallat boken för en psykogeografisk studie. Boken är kronologiskt upplagd i olika perioder som karakteriserar Kremels skiftande roller. Den tar upp både uppbyggnad, orealiserade planer och avsiktlig eller oavsiktlig förstörelse.

Redan på 1100-talet byggdes det en fästning i trä i Moskva, men först när Moskva genom nära samarbete med de mongoliska khanerna (också titulerade tsarer) i Gyllene horden började ta ledningen bland de ryska furstendömena under 1300-talet och metropoliten flyttade dit från Kiev blev Kreml ett begrepp. För att framhäva sin ställning byggde fursten Ivan Kalita och hans efterföljare en Himmelsfärdskatedral och andra kyrkor och kloster på området och murarnas timmer ersattes med kalksten, men det mesta förstördes snart genom upprepade bränder, mongoliska angrepp och inbördesstrider.

Under 1400-talet splittrades dock Gyllene horden i flera khanat och Moskva kunde utvidga sin makt och införliva Novgorod, vars rikedomar fördes till Kreml. Då Osmanska riket intog Konstantinopel 1453 blev den ryska ortodoxa kyrkan snart den ledande östkristna kyrkan. Storfursten Ivan III (även kallad den store och den förskräcklige före sin sonson Ivan IV) gifte sig med den siste bysantinske kejsarens brorsdotter Zoe, som vuxit upp i Italien. Med hjälp av en rad italienska arkitekter och ingenjörer som Aristotile Fioravanti renoverades Himmelsfärdskatedralen, medan andra katedraler och palats byggdes upp från grunden. Kremlmuren byggdes om i rött tegel och försågs med ståtliga torn som

står än idag. Maktens högberg fick en touche av renässans, vilket motsäger påståenden om att den gick Ryssland helt förbi.

Under 1500-talet expanderade den världsliga makten i Kreml, och primitiva ämbetsverk (*prikazy*) inrättades där. Ivan IV lät sig krönas till tsar 1547 under stor pompa och ståt. Förödande eldsvådor föranledde omfattande renoveringsarbeten i gammalrysk stil. Erövringen av Kazan hyllades genom byggandet av Vasilijkatedralen på nuvarande Röda torget. Men tilltagande paranoia fick tsaren att flytta ut ur Kreml och låta sina svartklädda hejdukar (*opritjniki*) sprida död och skräck i landet. Efter att Ivan strax före sin egen död 1584 mördat sin äldste son övertogs makten av bojaren Boris Godunov. Han lät bygga en yttre mur runt Kreml, förskönade dess kyrkor och palats och anlät engelska byggmästare för att bygga en katedral större än alla andra. Därav blev dock intet. Efter hans död 1605 ledde maktstriderna under ”Den stora oredan” till att hela staten splittrades. En polsk garnison intog och plundrade Kreml och besköt Moskva därifrån tills den svältes ut.

När dynastin Romanov tog över 1613 och Ryssland stabiliserades, började man åter bygga upp och utsmycka Kreml, delvis med hjälp av experter från de brittiska öarna. Det ortodoxa ceremonielet vid hovet lättades upp, bland annat genom byggandet av en teater med det trevliga namnet Nöjespalatset (*Potesjnij dvorets*) 1676.

Det stora genombrottet kom med Peter den store, som målmedvetet gick in för att modernisera Ryssland efter västeuropeiskt mönster för att göra det starkare. Nya befästningar byggdes runt Kreml, och klassisk konst och antika gudar gjorde sitt inträde i kulturlivet. Tsaren avskaffade patriarkatet och övertog kyrkliga byggnader inom Kreml, och kollegier med kontor inrättades där. Han genomförde inventering av värdeföremålen, ordnade utställningar och tog till och med inträdesavgift för besökare. Även en krog öppnades på området.

Den största förändringen var givetvis att tsar Peter 1703 grundade och gjorde S:t Petersburg till huvudstad för att öppna Ryssland mot Europa, och tvingade sedan hovadeln att flytta dit. Moskva förblev visserligen det växande imperiets största stad och den ”första” huvudstaden, där alla kejsrerliga kröningar ägde rum och adeln hade kvar bostäder i Kreml. I Moskva grundades också landets första universitet 1755 och i Kreml uppfördes en senatsbyggnad i neoklassisk stil. Men tsarinnan Elisabet och den tyskfödda Katarina den stora ägnade sig främst åt Petersburg så Kreml fick förfalla.

Napoleons intåg och vistelse i Kreml hösten 1812 ledde till plundring och förstörelse och till att tsar Alexander I lät sticka hela Moskva i brand. Men enligt Merridale fick Kreml ändå begränsade skador och Napoleons armé krossades under återtåget. Efter kriget började ett storstilat återuppbyggnadsarbete, som med Merridales ord reste sig som en fågel Fenix ur ruinerna. De flesta tsarerna under 1800-talet vurmade för staden och ville vårda dess urgamla traditioner

som ett led i nationsbyggandet. Detta tilltalade fransmannen de Custine, som skrev en känd bok om sin Rysslandsresa 1839, men enligt Merridale bortsåg han från att Moskva samtidigt moderniserades. Nikolaj I invigde 1849 det Stora Kremlpalatset med en enorm audienssal, som blev och är den största byggnaden i området och mest liknar ett bomullsväveri i dåvarande Manchester. En Livrustkammare öppnades men tillträdet för allmänheten blev begränsat. Jättestatyer över Alexander III och den 1881 mördade Alexander II restes på framträdande platser. Samtidigt revs vissa gamla kyrkor, och den kyrkliga närvaron inom Kreml tunnades ut. Vid sekelskiftet 1900 byggdes ett koleldat elverk där innan staden fick ett.

Bolsjevikernas maktövertagande 1917 ledde till stora omvälvningar också i Kreml. Fästningen besköts med artilleri, vilket bland annat förstörde Himmelsfärds-katedralens kupoler och skadade många torn och Kremlmuren, varpå omfattande plundring av palats och kyrkor ägde rum. Men det viktigaste var att sovjetmakten paradoxalt nog 1918 flyttade från den moderna huvudstaden till tsarernas gamla högborg, låt vara av säkerhetsskäl. Inledningsvis försökte kulturkommissarien Lunatjarskij rädda "republikens egendom", och planer gjordes upp att göra Kreml till ett museum à la Akropolis. Men snabbt fylldes palats och bostäder av den nya regimens tjänstemän och allmänheten utestängdes. Kreml blev nu det röda Rysslands stora fästning.

Ovärderliga konstskatter såldes på den internationella marknaden för att finansiera krig och bemästra den ekonomiska krisen. Tsarmaktens monument och symboler ersattes med monument tillägnade revolutionens offer och kommunistiska ledare, främst Leninmausoleet. Medeltida kyrkor och kloster revs från slutet av 1920-talet för att ge plats åt till exempel en idrottsplan eller en militär högskola. Det stora Kremlpalatset byggdes dock om till lokal för kommunistpartiets kongresser. Livrustkammaren användes 1930 för en utställning om stålproduktion och rustningsindustri. Som utslag av Stalins maktfullkomlighet och paranoia blev Kreml under 1930-talet skådeplatsen för omfattande utrensningar, och en mängd tunnlar, hemliga rum och telefon- och avlyssningssystem byggdes. Kreml förvandlades till ett skräckens redskap.

Efter Stalins död öppnades Kreml 1955 åter för allmänheten och började bli en turistattraktion. Arkeologer, restauratörer och forskare gjorde stora insatser för dess muséer, och även vissa kyrkor visades upp. Kreml förblev samtidigt maktens centrum, som utrustades för nomenklaturans alla behov. Inför 1962 års partikongress lät Chrusjtjov bygga ett nytt enormt Kongresspalats, som många ryssar numera ser som den fulaste byggnaden i Kreml. Brezjnev flyttade dock ut de viktigaste ledningsfunktionerna från Kreml till den grå centralkommittébyggnaden vid det närbelägna Gamla torget.

Efter kommunismens fall har det nya Ryssland satsat stora resurser på att renovera och rentav återuppbygga tsartidens palats och katedraler inom Kreml som ett led i nationsbyggandet och för att imponera på besökare. 1990 togs

Kreml upp på UNESCO:s världsarvslista, men planer på nya byggnader runt Röda torget och Kreml har sedermera ådragit sig kritik och hot om strykning från listan. Liksom Jeltsin använder president Putin gärna Kremlsalarnas guld och kristallkronor som bakgrund för sina officiella framträdanden. I den statliga propagandan kombineras numera beundran av tsardömets makt med rysk ortodoxi och en sovjetnostalgi, där segern i andra världskriget ständigt framhävs. Vid närmare beseende och med tanke på de senare årens utveckling kan man undra om inte Kremls murar snarare är rödbruna än röda.

Merridales bok bygger på en imponerande mängd källor av olika slag; arkivmaterial, rysk och anglosaxisk forskning om arkitektur, historia och arkeologi, vidare ikoner, krönikor, memoarer och, i senare tider, filmer och guideböcker om Kreml. (Tysken Karl Schlägels forskning om Stalins Moskva saknas dock.) Merridale väver också in intryck från många egna besök och samtal på plats. Det sakliga innehållet presenteras på ett levande och underhållande språk, det kryddas ibland med anekdoter och skrönor, och översättningen gör allt detta full rättvisa. Under 1700-talet när huvudstaden flyttats till S:t Petersburg sägs till exempel Kreml ha mött besökande hovmän ”med en gammal äppelkindad ammas värme”. Boken har en stor notapparat och ett personregister, men saknar byggnadsregister.

Merridale betonar avslutningsvis att Kremls historia inte är ödesbestämd utan formad av människor, som kan ställas till ansvar för sina handlingar. Ett genomgående tema i boken är att det ”eviga” Kreml har rivits eller byggts för att manifestera härskarnas makt, ett annat att den ryska historieskrivningen ständigt har ändrats av samma skäl. Som ett led i detta odlas också hemlighetsfullhet och helighet. För att vid ett besök kunna upptäcka det som försvunnit eller dolts måste man enligt Merridale vara välinformerad. Hennes bok bidrar verkligen till detta.

Östbulletinen, nr. 3, 2015, årgång 19

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland,
Central- och Östeuropa samt Centralasien

Tryckt i Stockholm 2015.

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar
Oldberg

Östbulletinen utkommer med fyra
nummer per år och kan rekvireras i
utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-
0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726
Stockholm

Tidigare nummer av Östbulletinen finns
tillgängliga på Sällskapets hemsida:
<http://www.sallskapet.org>